

سیر تحول بانکداری در ایران (۲)

ابراهیم فیوضات

بانک جهانی

بانک جهانی

بانک جهانی يك نهاد بين المللی است كه تحت عناوين
 " كمك دهنده " و " یاری رساننده " آغاز بكار کرده است. اما،
 این بانک وسیله نفوذ گروه مالی جهانی در داخل كشورها، به ویژه
 كشورهای توسعه نیافته است. شرکتهای چندملیتی در امریکای لاتین
 شاهد این مدعاست. تردا هایتز در کتاب كمك به مثابه ابزاری
 امپریالیسم^(۲۳) نقش بانک جهانی را در امریکای مرکزی آشکار می کند.
 در اینجاست که نمونه هایی چند از کتاب یاد شده می پردازیم. فعالیت
 بانک جهانی در پایان جنگ جهانی دوم زیر نام " بانک بین المللی
 توسعه و ترمیم " آغاز می شود. در وهله نخست این فعالیت به مسائل
 اروپای جنگ رده متوجه است و سپس هم خویش را به کشورهای
 توسعه نیافته مصروف می دارد. جنگ جهانی دوم نتایج مخربی برای
 اقتصاد اروپا بار آورد و سبب تضعیف روابط اروپای استعمارگر
 با مستعمراتش گردید. امریکای مدیترانه بانک جهانی به كمك اقتصاد
 ازم پاشیده اروپای ویژه آلمان می شتابد و همچنین از طریق كمك به
 مستعمرات اروپای سایر کشورهای در حال توسعه دست می یابد. در اصل

این بانک جهانی است که زمینه مساعدی را برای نفوذ شرکت‌های چندملیتی " در جهان توسعه نیافته " فراهم می آورد.

در انجام این مهم بانک جهانی ارکارشناسان و متخصصین در حوزه های مختلف اقتصادی - اجتماعی استفاده می کند. بدون شك هدف بانک خصوصی افزایش سوددهی است، به‌ویژه آنکه این بانک زمینه سرمایه گذاری در سطح بین المللی را فراهم می آورد. بنابراین نمی تواند ارسودآوری بالائی استقبال ننماید. جالب توجه است که بانک، کادرتخصصی را در کشورهای مختلف تأمین می کند تا از این طریق بتواند سیاست " دوستی و آشنائی " را در سطح جهانی به اجرا درآورد و خود را مدافع پیگیر رشد و توسعه کشورهای توسعه نیافته قلمداد کند.

بانک جهانی می کوشد در کشورهای توسعه نیافته نقش يك مشاور اقتصادی را در رابطه با پروژه رشد از طریق دستگاه دولتی داشته باشد. والگوی بانکی سرمایه گذار، مشابه (بانک جهانی) در کشورهای توسعه نیافته ایجاد نمایند. بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران از آن جمله بانک هائی است که با این برداشت تاسیس شده است.

(۲۴)

بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران و شرکا خارجی (۲۰ شرکت)

قابل توجه است که گروه های مالی که به سرمایه گذاری در بانک توسعه صنعتی و معدنی پرداخته اند، در مجموع از گروه های بزرگ مالی جهانی هستند. در راس این گروه مالی " چیس مانهاتان تراست " آمریکائی است. ظرفیت سرمایه گذاری " چیس مانهاتان " طبق گزارش ه. د. را کفلر مدیر بانک چنان است که این تراست ،

طی يك دهه ، در ۲۰ پروژه دربهست کشورمختلف شركت کرده است. (۲۵)
این پروژه ها شامل صنعت پارچه بافی نهجریه، معدن قلع دربولوی،
کارخانه فولاد درترکیه، وکارخانه کاغذ درگواتمالا وشركتهای
ساختمانی درمکزیک است. (۲۶)

مناسبات گروه های بزرگ مالی چندملیتی درایجادبانك توسعه
صنعتی ومعدنی ایران، به این بانك جایگاه مهمی دراقتصاد ایسران
می دهد و بطورطبیعی تحولاتی رادرسبستم بانکی کشورایجادمی کند
واین بانك درمدتی کوتاه بوسیله نظارت برجریان حرکت سرمایه
دراقتصاد ایران تبدیل می شود. (۲۷)

مدیربانك درگزارش سالانه خوداظهارمی دارد: " بااستفاده از
شهرت جهانی بانك، بزرگترین شركت های بین المللی كه به
سرمایه گذاری درایران متمایلند، جهت مشورت نزدما می آیند.
بدین ترتیب بانك اقدام به تدوین لیستی ازاولویت هادرسطح
پروژه های تقاضاشده کرده است. " (۲۸)

درنتیجه، باتوجه به توان نیروها ومنابع مالی شركت های چند
ملیتی، بانك توانسته درمیدان تمرکزوتجمع پولی درایران موفقیتی
كسب کند. به موارد این تمرکز، بانك ادبك سوبه نگهداری
رابطه مستمرباگروه های مالی بین المللی پرداخته است وارسوی دیگر
درپروژه های توسعه درداخل شركت می جوید. بانك مذکوربطور
متوسط درحدود ۱۴ درصداسرمایه گذاری هرطرحی را(كه در آن
سرمایه گذاری کرده است) تامین می کند.

مشاركت درپروژه هاباستفاده ازورارتخانه هاومنابع مالی
داخلی تحقق می پذیرد. باتوجه به این واقعیت، بانك درموضوع
برتری نسبت به سایر سازمان ها، گروه های مالی و بانکی است كه

نه دارای چنین ظرفیت اطلاعاتی اند، و نه دسترسی به منابع گوناگون
وگسترده ای دارند.

اطلاعات کسب شده در وهله نخست در جهت سودآوری و اولویت
یک بخش بر سایر بخش های اقتصادی بکار گرفته می شود، و در مرحله
بعدی به بررسی زمان سودآوری پرداخته می شود.

سرمایه گذاری های انجام شده بوسیله
بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران

باگردآوری اطلاعات گوناگون و ارزشیابی دقیق، بانک به
دامنه همکاری و توسعه سرمایه گذاری خودافزوده است. با سرمایه -
گذاری های مستمر، بانک پیوندی ارگانیک با بانک های تخصصی
برقرار ساخته است. به عنوان مثال: برای شرکت در پروژه کشت
و صنعت بانک با " بانک تعاون روستائی " همکاری می کند، و برای
سرمایه گذاری در بهره برداری در معادن از " بانک صنایع و معادن "
(۳۰)
استفاده می نماید.

بنابه نوشته کلارک و کاری در پایان سال ۱۳۵۱ (۱۹۷۲) ارحدود
مبلغ ۷۲۲۰۰ میلیون ریال که در تمام صنایع خصوصی سرمایه گذاری
شده حدود ۶۰ درصد آن به بانک مذکور تعلق داشته است. آنها اظهار
عقیده می کنند که در همان سال بانک به بازار سرمایه بین المللی
در اروپا و ژاپن دسترسی پیدا می کند.
(۳۱)

ثبات اقتصادی بانک به جایی می رسد، که می تواند از منابع
روام خارجی بدون تضمین دولت ایران استفاده کند. عملیات
گسترده و با اهمیت که بانک در صحنه امسور داخلی و بین المللی کسب

کرده، بوسیله مقامات مالی و سرمایه گذاری جهانی با استقبال گرمی مواجه شده است. نظری گذرابه فعالیت بانک، جایگاه برجسته آن را در سیاست اقتصادی ایران آشکار می کند. در اینجابه ذکر گفتار برخی از مدیران بانک می پردازیم.

"مدیربانک در مجمع عمومی آن اظهار می دارد: کمتر در دنیا سابقه دارد که بانکی توانسته باشد تنها در ظرف ۱۵ سال کار را چندین -
(۲۲)
رشدی برخوردار باشد." پس از گذشت ۱۵ سال، سرمایه بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران از مبلغ ۴۰۰ میلیون ریال به ۷۰۰۰ میلیارد ریال افزایش یافته و این رقم ۱۷٪ مرتبه افزایش را منعکس می کند. تراز پرداخت های بانک در همان دوره از مبلغ ۲۵۰۰ میلیون ریال به ۶۰ هزار میلیون ریال افزایش را نشان می دهد، که خود ۲۴ برابر است.

در پایان برای درک بیشتر حجم فعالیت و نقش این بانک در امور اقتصادی با ذکر چند کلام از نوشیروانی محقق ایرانی و بهلدنر محقق خارجی در امور اقتصادی ایران بسنده می کنیم:

"بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران اطلاعات دقیق و ذیقیمت اقتصادی (منابع مواد خام) را در اختیار سرمایه گذاران خارجی قرار می دهد." بانک های داخلی، به دلائل زیر علاقمند به شرکت و همکاری با این بانک اند:

- ۱- مشارکت بانک در پروژه های با پرستیژ و الهام بخش
- ۲- در جستجوی برقراری تماس با بازار سرمایه خارجی، و ایجاد پیوندی برای سرمایه گذاری،
- ۳- تضمینی که بانک در حوزه عملیاتی خویش مستقل از مداخله
(۲۴)
دستگاه دولتی دارد.

پایان فصل ششم دوره بانکداری در ایران، مصادف است با افزایش ناگهانی قیمت نفت در سال ۱۳۵۲ و نهایتاً ایجاد بانک های جدید سرمایه گذار در مناطقی که به قطب های فعال اقتصادی شهرت یافته اند، دارد.

مرحله ترقی ناگهانی قیمت نفت (سال های ۱۳۵۰)

آخرین مرحله در تقسیم بندی فعالیت بانکی که مورد بررسی مقرر می گردد، به سال های دهه ۱۳۵۰ مربوط است. فعالیت های بانکی در این سالها، به ویژه در سال ۵۲ تحت تاثیر افزایش ناگهانی قیمت نفت خام قرار می گیرد. به علاوه ترقی فزاینده قیمت نفت به دولت امکان می دهد که تبلیغات وسیعی در زمینه افزایش تولید ناخالص ملی به راه بیندازد. دستگاه تبلیغاتی افزایش درآمد نفت را رشد ۴۰ درصد می خواند و آن را در تاریخ سرمایه داری جهانی بی سابقه تلقی می کند. افزایش پول در گردش راه حساب توسعه نیروهای رشدیابنده جا رده و عقب ماندگی رشد صنعتی و کشاورزی را با افزایش درآمد نفت سرپوش می گذارد. در چنین شرایطی است که مرحله نوینی از پیدایش بانک های جدید در ارتباط با افزایش قیمت نفت آغاز می شود و شبکه بانکی را گسترده تری کند. در اینجا، مادر جریان ایجاد و توسعه دو گروه متفاوت بانک قرار می گیریم:

پیدایش بانک های تخصصی (واحد) و پدید آمدن بانک های منطقه ای (۲ واحد) نشانه ای از توسعه سرمایه گذاری بوسیله بانکهاست. چنین روند بانکی، امکان تراکم پولی را در دورترین نقاط عملی میسازد. استقرار این دو نوع بانک "تخصصی" و "منطقه ای" در اصل

قطب های توسعه و پایه پیروی از سیاست عدم تمرکز عمل می کند. بعلاوه پیدایش بانک های منطقه ای به عنوان اهرمی در انباشت پولی مناطق توسعه اقتصادی عمل می کند. روند غیرمتمرکز فضای عملکرد بانک، بطوری که به اختصار به آن خواهیم پرداخت اردو مفهوم مجزاسخن میگوید همزمان با روند غیرمتمرکز شدن فعالیت های اقتصادی بانک اریک سوبه بهره برداری از منابع و مواد خام منطقه می پردازد، و ارسوی دیگر

در روند تمرکز و تجمع پولی مشارکت می کند. این روند دو گانه، در اصل در جهت واحدی حرکت می کند. این جریان به بانک نقش مهمی را در شکوفایی اقتصادی منطقه تحت نظارت گروه مالی معرفی شده توسط بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران می دهد. اما در مجموع، چنانچه از نوشته ها پیداست، روند تخصصی شدن در بانک های حرفه ای جانها افتاده است و بانک های حرفه ای در زمینه های غیر تخصصی نیز سرمایه گذاری می کنند. (به عنوان مثال بانک صنایع که يك بانک صنعتی است. در سال ۵۴ تنها ۲/۵ درصد ا اعتبارات خود را به بخش صنعت داده است.)

ب - در این مرحله ارشد، شتابی که شبکه بانکی بخود گرفته اراهمیت ویژه ای نسبت به رشد سریع بخش صنعتی و اقتصادی برخوردار است. نگاهی گذرا به تاریخ تکامل جوامع پیشرفته صنعتی آشکار می کند، که چگونه روند تجمع پولی جوامع کلاسیک از طریق اضافه محصول کشاورزی در سرمایه گذاری صنعتی امکان می یابد، و در روند صنعتی شدن چگونه بانک نقش مهمی را در گردش سرمایه پولی ایفا می کند. به مدد فعالیت شبکه بانکی است که کارتل ها و تراست ها در غرب پدید می آیند. لیکن در کشورهای توسعه نیافته، مراحل توسعه تحت تاثیر سلطه سرمایه بین المللی راه معکوسی می پیماید. یعنی توسعه شبکه بانکی بر رشد

صنعتی این کشورها پیشی می جوید. وجود مراکز عظیم مالی در خاورمیانه نفتی ما را وادار می کند که بهماندیشیم چه گروهی از این تقسیم کار در منطقه خاورمیانه استفاده می برد؟ و چگونه این سودآوری از طریق بانک و سایر مراکز مالی وابسته به آن عملی می گردد؟ این منطقه در اصل به مرکز جغرافیائی گردش پول و بهره برداری از مواد خام، تبدیل شده است. شبکه فعالیت بانکی، زیر نظارت بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران، به مرد جغرافیائی ایران محدود نمی شود، و به شکل ابزار گروه های مالی جهانی در خاورمیانه نقش عمده را به عهده می گیرد.

خلاصه

میراث بانک و بانکداری گذشته تا سال ۱۳۵۷ بشکل ۲۶ واحد بانکی با حدود ۸۲۷۴ شعبه و باجه و بیش از ۷۰ هزار کارمند باقی مانده است. ^(۴۰) بخش قابل ملاحظه ای از شعبات و باجه های بانکی و کارمندان به بانک صادرات و معادن ایران تعلق دارد.

با مروری در تاسیس بانک ها و سیستم بانکداری در گذشته روشن می گردد که تاسیس این بانک ها تا چه اندازه به حوادث و شرایط حاکم اقتصادی و اجتماعی بستگی داشته است. در اصل این شرایط مشوق ایجاد و باروال بانک ها بوده است. بطور مثال در زمان ملی شدن صنعت نفت و سهامت اقتصاد بدون نفت مصدق تنها در عرض یکسال (۱۳۳۱) به تاسیس ۵ بانک خصوصی و عمرانی به تاسی از توسعه صنایع داخلی می انجامد.

در دوره بعد که مصادف با تسلط سرمایه های خارجی بر اقتصاد ایران و ایجاد سرمایه های مختلط است، بانک ها بمنظور فرار از پرداخت مالیات و مقررات دولتی به ایجاد بانک های مختلط تشویق می شوند.

در این زمان ظرف دو سال (۸ - ۱۳۳۷) بانك مختلط (داخلی - خارجی و دولتی) تاسیس می گردد که اراهم آنها بانك تخصصی توسعه صنعتی و معدنی ایران است. این بانك همانگونه که قبلاً شرح داده شد، مهمترین اهرم سرمایه گذاری های شرکتهای چندملیتی هادرایران بشمار می آید. بانك توسعه صنعتی و معدنی ایران تا اواخر سال ۱۳۵۷ در ۱۵۵ طرح صنعتی و معدنی، حمل و نقل، کشت و صنعت، کارخانجات، مجتمع تولید سم، الهاف، خدمات باررگانی و صنعتی، تولیدشیشه، لامپ، چینی ساری، جهانگردی، تاسیس هتل، چرم، لاستیک، پلیمرینک (۴۱) و غیره سرمایه گذاری کرده است.

در سال های افزایش صعودی قیمت نفت و تسریع پول در گردش (سال ۱۳۵۲) ۵ بانك تخصصی و تجاری تاسیس شد و دو سال پس از آن (۱۳۵۴)، ۶ واحدهای بانکی، ۳ بانك مختلط بین المللی و ایرانی و سه بانك استانی (گسترش خزر، گسترش آذربایجان و گسترش خورستان) باشوچه به طلب های صنعتی ایجاد گردید. وجود چنین روندهایی و بانکی در ایران سبب می شود که نظریه پردازان غربی دست به تدوین تئوری امپریالیسم دست دوم برای کشورهای نظیر ایران، اسپانیا و پرتغال بزنند. گردش پول و سرمایه گذاری کشورهای مذکور در سایر نقاط جهان به چنین توهمی دامن رده است. اما باید گفت که اطلاق این تئوری به کشورهای نظیر ایران مسلماً بدون توجه به ساخت اقتصادی - اجتماعی و شکل بندی اجتماعی آنها صورت گرفته و فاقد جنبه های علمی و تحقیقی است ●

زیر نویس ها

فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصادی و اجتماعی

J.P.Delilez " Les monopoles " Paris 1972 PP-48 (۱)

(۲) به عنوان نمونه لازم است به پاره ای از بانک های مهم آن دوره که سابق شدند اشاره کنیم. اولین بانک ایران در شهر تبریز در سال ۱۲۱۹ تاسیس شد. بانک دیگری به نام جمشیدیان در سال ۱۲۷۲ در تهران ایجاد شد و بانک جهانیان در سال ۱۲۷۹ در شهر اردشکیل یافت پس از یک دوره تلاش، بانک های یاد شده در رقابت با سرمایه بهنگانه ورشکست شدند و جای خویش را به بانک انگلیس و روس دادند.

(۳) تاسیس مدارس نوین بوسیله امیر کبیر.

(۴) قبل از این بانک ها اسکناس نیمه رسمی جریان داشت، صرافان شهرها خصوصاً اصفهان و تبریز ورقه ای بنام " بهجک صادر میکردند" ۶۰ درصد معاملات تبریز در دوره قاجاریه بوسیله بهجک انجام می گرفت.

(۵) پل باران P. Baran اقتصاد سیاسی رشد، ریشه های عقب ماندگی، ترجمه قراچه داغی - تهران ۱۲۵۸ - ص ۱۶۰

(۶) " سیاست تفرقه بیندار و حکومت کن " امپریالیسم انگلیس جایش را به حکومت مرکزی همه ثبات می دهد. با اینکه این خواست انگلستان به منظور تامین حرکت سرمایه در آن روزگار بوده، به درستی یکی از خواست های اساسی مردم نیز در طول تاریخ بوده است. زیرا احکامیت مرکزی به ناامنی منطقه ای پایان می داده است.

(۷) Nowshiravani and Bildner, Direct Foreign Investment in the Non - oil Sector of the Iranian Economy - Iranian Studies, Spring - Summer 1973.

(۸) Elwell Saton, " Oil The Power of Politic - London, 1452.

(۹) بانک مرکزی ایران " ایران کشوری آماده سرمایه گذاری " ۱۳۴۸

(۱۰) نوشیروانی و بیلدندر

(۱۱) روزنامه کیهان ۱۳۳۹/۳/۱

(۱۲) نوشیروانی و بیلدندر

(۱۳) بانک ایران و روس

(۱۴) مجله ماهانه تهران اکونومیست ، ۱۳۴۰/۴/۱۰

Bharier J., Economic Development in Iran, 1900 - 70 (۱۵)

Rad - Serecht, Memoire, Paris - 1968 (۱۶)

(۱۷) کیهان ۱۳۳۸/۳/۲۰

(۱۸) کیهان ۱۳۳۸/۳/۲۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

(۱۹) غلامعلی مهرآسا . بانک مرکزی و بررسی عوامل موجد آن

رساله دکترای اقتصاد - سال ۱۳۴۹

(۲۰) نوشیروانی و بیلدندر

(۲۱) اطلاعات ۱۳۵۴/۶/۱۹

(۲۲) حسین عظیمی. نقش بانک های توسعه در رشد صنایع باتوجه خاص به بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران - انتشارات دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران ۱۳۵۰.
 الگوی سرمایه ای این بانک بیشترالگوی ارائه شده بانک جهانی است که براساس این الگو هر موسسه توسعه ای درمقابل هرواحدار سهام سرمایه و ذخایر تا حدود ۹ واحد ظرفیت وام گیری دارد و قسمتی از این ۱/۵ واحد وام درمقابل ۱ واحد سرمایه، از طرف دولت بصورت وام ۲۰ ساله بدون بهره به این موسسات پرداخت می شود. ص ۱۶۹

Hayter T., Aid as Imperialism, Pelican, London, 1972 (۲۳)

Benedick R.E., Industrial Finance Capital In Iran, Boston, 1964 (۲۴)

Rockefeller D., Development Economy: The Banking Aspects 1967 (۲۵)

Magdoff H., L'Age de L'imperialisme - 1969 (۲۶)

(۲۷) عظیمی (بزرگترین موسسه اعتبار دهنده صنعتی کشور است و تاثیر قاطعی بر تعیین سیاست صنعتی بخش خصوصی کشور دارد. جریان تراکم سرمایه در اقتصاد ایران را بنحوی چشم گیری تبدیل کرده است. ص ۱۷۰)

(۲۸) گزارش سالانه بانک ت ص و م ۱ سال ۵۴ - ۵۳

(۲۹) حسین عظیمی ص (۵۰ - ۱۴۹)

(۳۰) گزارش سالانه بانک و روزنامه اطلاعات ۱۹/۶/۱۳۵۵

Clark and Carey: Industrial Growth and Development Planning in Iran, The Middle East Journal, Winter 1975. (۳۱)

(۲۲) گزارش سالانه مدیربانک

(۲۳) نوشیروانی و بهلدنر

(۲۴) نوشیروانی و بهلدنر

(۲۵) رودنامه های رسمی و غیررسمی از ۴۰ درصد رشد ناخالص ملی کفایت می کردند.

(۲۶) بانک های منطقه ای عبارتند از: بانک توسعه آذربایجان در تبریز - بانک توسعه خزر در رشت و بانک توسعه خوزستان در اهواز.

(۲۷) داود - نیلی - نقش بانک هادر توسعه بخش های تولیدی - سازمان برنامه ۱۳۵۶

(۲۸) Lojkine dans J., " Strategi des Irandes Entreprises et Politique Urloines " CNRS, Paris " 1976.

(۲۹) داود نیلی

(۴۰) رودنامه جمهوری اسلامی - اسفند ماه ۱۳۶۲

(۴۱) رودنامه جمهوری اسلامی اسفند ماه ۱۳۶۲.

□□□□□□□□□□